

Anne Sütünün Önemi ve Emzirme Davranışı Üzerinde Büyükanneler ve Babaların Etkisi

The Importance of Breast Milk and the Effect of Fathers and Grandmothers on Breastfeeding Behavior

 Beyzanur İŞBAY^a,
 Emine GERÇEK^b

^aGenel Cerrahi-Beyin Cerrahi Kliniği,
Özel Bursa Anadolu Hastanesi,
Bursa, TÜRKİYE

^bDoğum, Kadın Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği AD,
Adnan Menderes Üniversitesi
Hemşirelik Fakültesi,
Aydın, TÜRKİYE

Received: 04.09.2018

Received in revised form: 21.01.2019

Accepted: 11.02.2019

Available online: 20.02.2019

Correspondence:

Beyzanur İŞBAY
Özel Bursa Anadolu Hastanesi,
Genel Cerrahi-Beyin Cerrahi Kliniği,
Bursa,
TÜRKİYE/TURKEY
bisbay94@hotmail.com

ÖZET İnsanlığın yaratılışından bu yana emzirme, bebeği beslemek için kullanılan en eski ve en önemli eylemlerden biridir. Günümüzde, Dünya Sağlık Örgütü, ilk altı ay sadece anne sütü verilmesi gerektiğini ve ek gıdalarla birlikte iki yaşına kadar emzirmeyi önermektedir. Emzirmenin bebek sağlığı, anne sağlığı ve toplum sağlığı açısından yararları bilinmesine rağmen dünyada ve Türkiye’de emzirme oranlarının düşük olduğu dikkati çekmektedir. Dünya Sağlık Örgütü 2025 Küresel Beslenme Hedefleri’nde belirtildiğine göre, ilk altı ayda sadece anne sütüyle beslenme oranı %38’dir. Anne sütü alma oranları, sosyokültürel ile ekonomik boyut arasında değişen sayısız faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler arasında; ailenin geleneksel özellikleri, aile yapısı, ekonomik durum, üst kuşağın bilgi ve deneyimleri, içinde bulunulan sosyal çevre ile emzirmenin desteklenme durumu yer almaktadır. Doğum sonrası dönemde eş desteğinin, annelerin iş yükünü hafifleterek emzirme başarısını artırdığı bilinmektedir. Ayrıca literatür, yaşlı neslin, özellikle de bebeğin büyükannele-
rinin (anneanesi ya da babaanesi), aile birimi içindeki gebeliğe karar verme ve çocuk yetiştirme konularında çok önemli rol oynadığını göstermektedir. Yapılan araştırmalara göre, babanın emzirmeyi desteklemesi ve büyükanne doğru yaklaşımları annenin emzirmeye olan bakış açısını olumlu yönde etkilemektedir. Aksine büyükanne ve babaların olumsuz ve isteksiz tutumları, annenin emzirme davranışını negatif yönde etkilemektedir. Bu çalışmada, konu ile ilgili literatürün incelenmesi ile büyükanne ve babaların emzirme davranışları üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emzirme; büyükanne; baba; postpartum dönem; aile ilişkileri; bakım vericiler

ABSTRACT Breastfeeding is one of the oldest and most important activities used to feed the baby since the creation of human beings. Today, the World Health Organization recommends that only mother’s milk should be given for the first six months and breastfeed until the age of two with supplementary foods. The benefits of breastfeeding in terms of infant health, maternal health and community health are known, but the rates of breastfeeding in Turkey and around the world are low attention. According to the World Health Organization 2025 Global Nutrition Goals, rates of exclusive breastfeeding is 38%. The rates of breastfeeding are influenced by numerous factors ranging from sociocultural to economic size. Among these factors are the traditional characteristics of the family, family structure, economic situation, the knowledge and experiences of the upper family, the social environment and the support of breastfeeding status. In the postpartum period, partner’s support is known to increase the success of breastfeeding by alleviating the workload of mothers. The literature also shows that the older generation, especially the baby’s grandmothers, plays a very important role in deciding on pregnancy within the family unit and raising children. According to research, the father’s breastfeeding support and grandmother’s right approach positively affect the mother’s perspective. On the contrary, the negative and unwilling attitudes of the father and grandmother affect the mother’s breastfeeding behavior in a negative way. The aim of this review article was to investigate the literature on the subject and to evaluate the effects of mothers and fathers on breastfeeding behavior.

Keywords: Breastfeeding; grandmother; father; postpartum duration; family relations; caregivers

ANNE SÜTÜNÜN ÖNEMİ

İnsanlığın yaratılışından bu yana emzirme, bebeği beslemek için kullanılan en eski ve en önemli eylemlerden biridir.¹ Anne sütünün önemi, bilinen en eski kaynak olan Ebers Papirusu (M.Ö. 1550, Eski Mısır)’nda

bebek beslenmesinde kullanılacak tek besinin anne sütü olduğu ve bebeğin üç yaşına kadar emzirilmesi gerektiği şeklinde açıklanmıştır.²

Roma toplumunda, yenidoğan bir bebeğin (infant natus); fiziksel, zihinsel ve kişisel gelişimi açısından anne sütü (lac matris) ile beslenmesi oldukça önemli görülmüştür. Roma Dönemi'nde yaşayan bir filozof olan Favorinus, annenin memesini, "Bedenin kutsal pınarı ve insan soyunun besleyicisi" olarak tanımlamış ve bebeğini kendi sütüyle besleyen kadının, annelik görevlerini yerine getirmiş olduğunu savunmuştur.³

Türk kültürüne bakıldığında, doğumdan hemen sonra verilen gıdanın anne sütü olduğu belirtilmektedir. Oğuz Destanı'nda anne sütünün bebeğin büyümesi ve gelişmesi üzerindeki olumlu etkileri efsanevi bir şekilde anlatılmaktadır. Kırgızlarda ise insanın insan olabilmesi için annesinin ilk sütünü emmesi gerektiği belirtilmektedir. Anne sütünün kutsallığına inanan Yakut Türkleri'nde analık tanrıçası Ayzıt'ın bebeğine anne sütü damlatarak can verdiğine dair inanışlara rastlanmaktadır.⁴ Türk filozofu ve doktoru olan İbn-i Sina da anne sütünü, "Bebeğin anne karnında iken kendisini besleyen kana en çok benzeyen besin" şeklinde niteleyerek beslenmedeki önemini ifade etmiştir.⁵

Benzer inanışlar İslam dininin ortaya çıkışı ile yoğunlaşmıştır. İslam, annenin beslenmesi ile bebeğin anne sütü ile beslenmesi arasında bir ilişki olduğunu öne sürmektedir. Hz. Muhammed'in (S.A.V) "Bebek için annesinin sütünden daha hayırlı süt yoktur." şeklindeki hadisi emzirmenin önemini açıkça anlatmaktadır. İslam'a göre anne sütü ile beslenme bebeğin hakkı olduğu kadar bunu sağlamak da anne ve babanın görevidir. Ayrıca, Kur'an-ı Kerim'de, Bakara Suresi'nin 233. Ayetinde "Süt vermenin süresi tam iki senedir" şeklinde belirtilmiştir.⁴ Avrupa'da yazılan kitaplarda da anne sütünün bebekler için en iyi besin olduğu bildirilmiştir.⁶

Günümüzde ise Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), ilk altı ay sadece anne sütü verilmesi gerektiğini ve ek gıdalarla birlikte iki yaşına kadar emzirmeyi önermektedir.⁷ Ayrıca, Türkiye Beslenme Rehberi'nde "Bebekler için en uygun beslenme, ilk altı ay

sadece anne sütünün verilmesiyle, daha sonra iki yaşına kadar yeterli ve uygun türden tamamlayıcı besinlerle birlikte anne sütüne devam edilmesiyle mümkündür." şeklinde ifade edilmiştir.⁸

Bu çalışmada, büyükannelerin ve babaların emzirme davranışı üzerindeki etkilerinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Emzirmenin bebek sağlığı, anne sağlığı ve toplum sağlığı açısından yararları bilinmesine rağmen, dünyada ve Türkiye'de emzirme oranlarının düşük olduğu dikkati çekmektedir. 2011 yılında küresel olarak, altı aydan küçük bebeklerde sadece anne sütü ile beslenme ortalaması %39 iken, Batı ve Orta Afrika Bölgesi'nde yer alan düşük ve orta gelirli ülkelerde bu oranın %25 olduğu bildirilmiştir.⁹ Hastalık Kontrol Merkezleri'nin 2013 raporunda Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde bebeklerin %76'sının emzirildiği, emziren bebeklerin %16,4'ünün ilk altı ay sadece anne sütü almakta olduğu bildirilmiştir.¹⁰ DSÖ'nün 2025 Küresel Beslenme Hedefleri'nde ilk altı ayda sadece anne sütüyle beslenme oranının %38 olduğu belirtilmektedir.¹¹ Ülkelerde altı aydan küçük bebeklerde sadece anne sütü ile beslenme oranları; Hindistan'da %54,9, Afganistan'da %43,1, Mısır'da %39,5, Pakistan'da %37,7, Küba'da %32,8, Güney Afrika'da %31,6, ABD'de %24,4, Çin'de %20,8, Azerbaycan'da %10,8 olarak gösterilmiştir.⁹ Türkiye'de ise Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmaları (TNSA) 2013 verilerine göre; bebeklerin %96'sı bir süre anne sütü almakta, fakat ilk bir ayda sadece anne sütü alma oranı %57,9'a, ikinci aydan itibaren %35,4'e, dört ve beşinci aylarda ise %9,5'e düşmektedir. İlk 1 saat içinde anne sütü alma oranı ise %50 ve ortanca emzirme süresi 16,7 aydır (TNSA, 2013). Türkiye Sağlık İstatistikleri 2016 raporunda da ilk altı ay sadece anne sütü ile beslenen bebeklerin oranı %30,8 olarak belirtilmiştir.¹²

Emzirme oranlarını artırmak amacıyla, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 1989 yılında kabul ettiği çocuk haklarına dair sözleşmede, "Toplumun bütün kesimlerinin emzirme konusunda bilgilendirilmesi, desteklenmesi ve bu alandaki eğitim olanaklarına kavuşturulması" ön plana çıkmış, anne sütünün bebek için en iyi besin olduğu belirtilmiş ve emzirme bir insan hakkı olarak kabul edilmiş

tir.¹³ DSÖ ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu, 1991 yılında, “Bebek Dostu Hastaneler” projesi başlatmış ve emzirmeyi teşvik edici düzenlemeler yapan hastaneleri “Bebek Dostu Hastane” olarak kabul etmiştir.¹⁴ Ayrıca, DSÖ Küresel Beslenme Hedefleri’nden birinin de küresel emzirme oranını en azından %50’ye çıkarmak olduğunu bildirmiştir. Bu kapsamda, Küresel Beslenme Hedefleri’nde emzirmeyi desteklemek ve anne sütüyle besleme oranlarını artırmak için şu öneriler sunulmuştur:¹¹

- Uluslararası Pazarlama Yönetmeliği ile mama kullanımının sınırlandırılması,
- Doğum yapan kadınlara altı aylık zorunlu ücretli doğum izni,
- İş yerleri ve toplumda emzirmeyi teşvik eden politikaların yürürlüğe konulması,
- Emzirmeyi desteklemek için sağlık sistemlerinde bebek dostu hastane girişiminin genişletilmesi ve kurumsallaştırılması,
- Gebe ve emziren kadınlar için emzirme danışmanlığına destek vermek amacıyla, iletişim kampanyaları ve grup danışmanlıkları gibi toplum temelli stratejilerin sağlanması.

Ülkemizde ise Türkiye Beslenme Rehberi’ne (2015) göre anne sütünün özendirilmesi, desteklenmesi ve korunması için öneriler şu şekildedir:¹⁵

- Gebeliğin başından itibaren tüm anne adayları bebeklerini anne sütü ile besleyebilecekleri konusunda inandırılmalı, cesaretlendirilmeli, motive edilmeli ve bilgilendirilmeli,
- Doğumdan sonra emziren annelerin iyi beslenmesi, yorgunluktan, stresten uzak kalması, uyku dâhil düzenli bir yaşam biçimine sahip olabilmeleri için aile ve arkadaş çevresinden yardım alması,
- Toplum tarafından emzirmenin bebek için doğal, en kolay, sağlıklı bir beslenme yöntemi olduğunun anlaşılması ve alışveriş merkezleri, restoranlar, iş yerleri gibi sosyal alanlarda emziren annelere uygun ortamlar sağlanması,
- Emzirme tekniği ya da emzirmeden kaynaklanan herhangi bir soruna sahip olan annelere em-

zirme danışmanları ve sağlık profesyonellerinin destek olması,

- Tüm sağlık çalışanları, sağlık profesyonelleri, sivil toplum kuruluşları, işverenler, aile ve arkadaş çevresinin emzirmeyi destekleyen her türlü çabayı göstermesidir.

EMZİRMEYİ ETKİLEYEN SOSYOKÜLTÜREL FAKTÖRLER

Genel anlamda, insanların sağlıkla ilişkili olan kültürel inanç ve uygulamaları, içinde buldukları kültürden etkilenmektedir.¹⁶ Emzirme sadece bebeğin süt ile beslenmesi olmayıp, ruhsal ve sosyal yönlerinin de olduğu düşünülen kültürel bir olgudur.⁶ Anne sütü alma oranları, sosyokültürel ve ekonomik boyut arasında değişen sayısız faktörden etkilenmektedir. Bu faktörler arasında; ailenin geleneksel özellikleri, aile yapısı, ekonomik durum, üst kuşağın bilgi ve deneyimleri, içinde bulunulan sosyal çevre ile emzirmenin desteklenme durumu yer almaktadır.¹⁷⁻¹⁹ Tüm bu faktörler kadınların emzirmeye karşı olan tutum ve inançlarını belirlemektedir.^{18,20}

Geniş aile yapısı, kuşaklar boyunca emzirme davranışı üzerinde etkili olmuştur. Geleneksel Türk aile yapısının da etkisiyle geniş ailede bir üst kuşak, deneyimleri ile diğer aile bireylerinin üzerinde yetki ve söz sahibi olmak istemiştir. Özellikle yönetim kullanımı, gebe kalmaya yönelik uygulamalar, gebelik öncesi izlemler, cinsiyet seçimi, doğum ve doğum sonu döneme ilişkin uygulamalar, emzirme ve bebek bakımı konusunda anne sürekli baskı altında kalmıştır.²¹ Örneğin; Demirtaş’ın yaptığı bir çalışmada, bebeğin doğumdan sonraki ilk beslenmesi ya da ek gıdalara erken dönemde başlanması konusundaki deneyim ve inanışların, bir üst kuşak tarafından genç kuşağa aktarılmakta olduğu ve bir üst kuşağın emzirme önündeki engellerden biri olduğu belirlenmiştir.¹⁸ Kişilerin kültürel inanç ve uygulamalarının emzirmeye olan etkisini araştıran bazı çalışmalar mevcuttur; Sis Çelik ve ark. ile Eker ve Yurdakul’un yaptıkları ayrı iki araştırmada, emzirmeye yönelik yapılan geleneksel uygulamalar incelendiğinde, annelerin en sık yaptıkları geleneksel uygulamaların emzirmeden önce bebeğin kulağına ezan okunmasını bekleme, bebeğe ilk sütü vermeme olduğu dikkati çekmektedir.^{19,22}

Emzirmenin korunması, özendirilmesi ve desteklenmesi aile, toplum ve sağlık ekibinin görevi olup, başarılı emzirmenin başlatılması ve sürdürülebilmesi için annelerin gebelik sırasında ve doğumu izleyen dönemde; aile, toplum ve sağlık ekibi tarafından desteklenmesi gerekmektedir.¹⁴ Moore ve Coty'nin çalışmasında; dokuz kadınla odak grup görüşmeleri yapılmış ve kadınların tamamı emzirme döneminde aileleri ve arkadaş çevreleri tarafından desteklenmenin önemli olduğunu belirtmiştir.²⁰ Çalışmanın sonucunda da belirtildiği gibi, emzirmenin desteklenmesinde toplum ve aile azımsanmayacak derecede etkilidir.

EMZİRME DAVRANIŞINDA BÜYÜKANNELERİN ETKİSİ

Yaşlılık bir sosyal statü, yaşlılar ise tarihi bir değerdir. Yaşlılar bilgi ve deneyimlerinden dolayı da büyük saygı görmekte ve sosyalleştirme, yani kültürel çevreye uyum sürecinde rol almaktadırlar. Kültürümüzde yaşça büyük insanların belli konularda söz sahibi olması ve daha genç olanları yönlendirme özelliği emzirme konusunda da görülmektedir.^{23,24}

İlk kez anne olan kadınlar daha önce anne olanlara göre nispeten deneyimsizdir. Her ne kadar bazıları kardeşlerine bakmak için yıllarını harcamış olsa da hâlâ daha bilgili kişilerden gelen deneyimlere ihtiyaç duymaktadırlar ve bu annelerin deneyim sahibi olan ve güven duydukları kişilerden daha fazla desteğe ve cesaretlendirmeye ihtiyaçları bulunmaktadır.²⁵ Antropolog Van Esterik, genç annelerin bebek bakımıyla ilgili tutum ve beceri kazanmasında, büyük ölçüde daha deneyimli kişilerden ve yaşlı kadınlardan aldıkları önerilerin yer aldığını öne sürmüştür. Dolayısıyla bir üst kuşağın bilgi ve deneyimleri, genç kuşağın emzirme davranışını da etkilemektedir.¹⁸ Dolayısıyla bir üst kuşağın bilgi ve deneyimleri, genç kuşağın emzirme davranışını da etkilemektedir.

Dünyadaki birçok toplumda yaşlı kadınlar, topluluk açısından önem taşıyan geleneksel bilgi ve kültürel tarihin sahipleri olarak görülmektedirler.²⁶ Ayrıca, deneyimli bir kadın tarafından annelere ve

bebeklere destek olma da kültürler boyunca süregelen bir durumdur. Literatür, yaşlı neslin, özellikle de bebeğin büyükannelerinin (anneannesi ya da babaannesi), aile birimi içindeki gebeliğe karar verme ve çocuk yetiştirme konularında çok önemli rol oynadığını göstermektedir.^{27,28} Büyükannelerin danışmanlık ve bakım rolü, temelde, emzirmenin başlatılması ve sürdürülmesi, kolostromun bebeğe verilmesi, hastalıklar sırasında beslenme, tamamlayıcı gıdalara başlamanın zamanlaması gibi konularda anneye yardımcı olmaktır.²⁵ Örneğin; Tanzania'da yapılan bir çalışmada, büyükannelerin kendilerini ailedeki tüm bireylerin sağlık hizmetleri ile ilgili konulardan sorumlu buldukları saptanmıştır.²⁹ Benzer şekilde, Nepal'de yapılan bir çalışmada, büyükanneler kendilerini perinatal (28. gebelik haftasından başlayarak doğumdan sonraki dördüncü hafta sonuna kadar uzanan dönem) bakım uygulamalarını gerçekleştiren anahtar kişiler ve karar alıcılar olarak gördüklerini belirtmişlerdir.³⁰ Gupta ve ark. tarafından Gana'da yapılan bir çalışmada, kadınların bebeklerini yalnızca "kayınvalidesinin izniyle" ve hasta olduğu takdirde kliniğe götürdükleri ifade edilmiştir.³¹

Literatürde, büyükannelerin emzirme üzerine olumlu etkilerinin olduğunu bildiren çalışmalar yer almaktadır. Yapılan çalışmalarda, kadınların emzirmesine destek olan kişilerin büyükanneler olduğu ve büyükannelerin emzirme deneyimlerinin kadınları olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir.³²⁻³⁴ Reid ve ark.nın büyükannelerin emzirme ve aile olmaya yönelik potansiyel etkilerini incelemek amacıyla Avusturalya'da yaptıkları nitel çalışmada ise büyükannelerin; emzirme ve ebeveynlik ile ilgili kararlar açısından anneyi olumlu yönde etkileyen bir faktör olduğu, ancak annelerin emzirme ve ebeveynliğe adaptasyon ile ilgili bilgileri akranları, sağlık personeli ve medya yoluyla öğrenmek istemelerinin büyükanne-anne ilişkisinde karmaşıklığa neden olduğu vurgulanmıştır.³⁵ Büyükannelerin emzirme üzerindeki olumlu etkilerini gösteren çalışmalar Tablo 1'de yer almaktadır.

Bu çalışmaların aksine, büyükannelerin olumsuz etkilerini ifade eden araştırmalar da azımsanmayacak düzeydedir. Yapılan çalışmalarda; büyük-

annelerin, annelerin yeterince dinlenmesine engel olarak emzirmeyi gördükleri ve annelerin daha fazla uyku almaları için bebeğine formül mama vermesi yönünde baskı yaptıkları, ayrıca sürekli olarak anne sütünün yetmeyeceğini söyledikleri ve anne sütüne ek olarak su, çay gibi ek besinlerin verilmesi gerektiğini savundukları, bebeğin beslenmesine dikkat etmezse bebeğinin öleceğiyle ilgili korku hikâyeleri anlattıkları, emzirmeye ilişkin uygulamalar hakkında mevcut güncel bilgilere sahip olmadıkları belirlenmiştir.³⁶⁻³⁸

Büyükannelerle aynı evde kalmanın emzirmeyi etkileme düzeyini inceleyen çalışmalarda ise annenin büyükanne (kendi annesi) ile aynı evde yaşamasının, emzirmeyi altı aydan daha kısa sürede bırakması açısından potansiyel risk faktörü oluşturduğu belirtilmiştir. Ayrıca, geniş ve çekirdek aile yapısının annelerin emzirme oranlarına etkisi karşılaştırıldığında, çekirdek ailede yaşayan annelerdeki emzirme oranı 10-12 puan yüksek bulunmuştur.³⁹⁻⁴¹ Silva ve ark.nın, Brezilya'da araştırdıkları randomize kontrollü çalışmada ise büyükannelerin ilk bir yılda emzirmenin sürdürülmesine olumlu etkisi olduğu görülürken, olumlu

etkinin iki yaşına kadar sürdürülemediği saptanmıştır.⁴²

Tablo 2'de gösterilen çalışmalara bakıldığında, büyükannelerin emzirme üzerinde olumlu ve olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmektedir. Esasen anneyi emzirmeye teşvik için iyi bir yol gösterici oldukları, fakat bazen de deneyimlerini yanlış aktararak veya anneyi birtakım söylemlerle kötü etkileyerek mamaya teşvik ettikleri, annelerin emzirme sürelerini kısalttıkları görülmektedir. Özellikle büyükanneler emziren anneyle aynı evde yaşadığında bu duruma daha sık rastlanmaktadır.

EMZİRME DAVRANIŞINDA BABALARIN ETKİSİ

Destek faktörü; sağlığı geliştirme, sağlık problemlerini önleme, stresin etkilerine karşı korunma ve baş etme çabalarının güçlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu durum, emzirme süreci için de geçerlidir. Annenin doğum sonrası desteklenmesinde eşin rolü oldukça önemlidir.⁴³ Doğum sonrası dönemde eş desteğinin, annelerin iş yükünü hafifleterek emzirme başarısını artırdığı bilinmektedir.¹⁹ Babalar, anne ve bebek sağlığı için

TABLO 1: Büyükannelerin emzirme üzerine olumlu etkilerinin olduğunu bildiren çalışmalar.

Araştırmacılar ve araştırma yılı	Ülke	Araştırma tipi	Örneklem	Bulgular
Arora ve ark. (2000)	ABD	Kesitsel	n=245	Kadınların %90,9'u emzirmeye destek olan kişilerin büyükanneler olduğunu ve %23,5'i emzirmelerinin sürdürülmesinde büyükannelerin desteği olduğunu belirtmişlerdir
Reid ve ark. (2007)	Avustralya	Nitel	n=210	Büyükannelerin; emzirme ve ebeveynlik ile ilgili kararlar açısından anneyi olumlu yönde etkileyen bir faktör olduğunu, ancak annelerin emzirme ve ebeveynliğe adaptasyon ile ilgili bilgileri akranları, sağlık personeli ve medya yoluyla öğrenmek istemelerinin büyükanne-anne ilişkisinde karmaşıklığa neden olduğunu vurgulanmıştır
Chen ve ark. (2011)	Tayvan	Kesitsel	n=210	Tayvan halkının emzirmeyi teşvik eden tutumlarının ve büyükannelerin emzirme deneyimlerinin emzirmeyi olumlu yönde etkilediği belirtilmiştir
Negin ve ark. (2016)	-	Sistemantik derleme		Büyükannelerin sadece anne sütü ile beslenmeyi etkileme kapasitesine sahip oldukları, ailedeki yaşlı kadınların emzirmeye yönelik tutumları ve emzirme deneyimleri olumlu olduğunda emzirmenin de pozitif olarak etkilendiği bulunmuştur. Ayrıca, büyükannelerin emzirme hakkındaki olumlu görüşlerinin, annelerin emzirmeye başlamasını %12 oranında artırdığı saptanmıştır

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

TABLO 2: Büyükannelerin emzirme üzerine olumsuz etkilerinin olduğunu bildiren çalışmalar.

Araştırmacılar ve araştırma yılı	Ülke	Araştırma tipi	Örneklem	Bulgular
Susin ve ark. (2005)	Brezilya	Prospektif kohort	n=601	Büyükannelerin anne sütüne ek olarak bebeğe su, çay gibi ek besinlerin verilmesi gerektiğini savundukları ve bu tutumun ilk altı ay içinde emzirmeyi bırakma olasılığını 2,39 kat artırdığı belirlenmiştir
Santo ve ark. (2007)	Brezilya	Prospektif kohort	n=220	Annenin büyükanne (kendi annesi) ile aynı evde yaşamasının, emzirmeyi altı aydan daha kısa sürede bırakması açısından potansiyel risk faktörü olduğu saptanmıştır
Grassley ve Eschiti (2008)	ABD	Kesitsel	n=30	Büyükannelerin, annelerin yeterince dinlenmesine engel olarak emzirmeyi gördükleri ve annelerin daha fazla uyku almaları için bebeğine formül mama vermesi yönünde baskı yaptıkları, ayrıca sürekli olarak anne sütünün yetmeyeceğini söyledikleri, bebeğin beslenmesine dikkat etmezse bebeğinin öleceğiyle ilgili korku hikâyeleri anlattıkları, emzirmeye ilişkin uygulamalar hakkında mevcut güncel bilgilere sahip olmadıkları belirlenmiştir
Pilkaukas (2014)	ABD	Kohort	n=8250	Geniş ve çekirdek aile yapısının annelerin emzirme oranlarına etkisi karşılaştırıldığında, çekirdek ailede yaşayan annelerdeki emzirme oranı 10-12 puan yüksek bulunmuştur. Bulgular, geniş bir ailede yaşamının ilk altı ay emzirmeyi düşürdüğünü göstermiştir
Oliviera ve ark. (2014)	Brezilya	Randomize kontrollü çalışma	n=323	Adölesan anneler ve büyükannelere (kendi annesi) yönelik emzirme danışmanlığı verilmiş, büyükanneler ile yaşayanlarda girişimin etkisinin daha az olduğu, bebeklerini sadece anne sütü ile besleme sürelerinin ise negatif olarak etkilendiği belirlenmiştir
Silva ve ark. (2014)	Brezilya	Randomize	n=323	Adölesan annelerle aynı evde yaşayan büyükannelerin ilk bir yılda emzirmenin sürdürülmesine olumlu etkisi olduğu görülürken, olumlu etkinin iki yaşına kadar sürdürülemediği görülmüştür

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

kritik olan gıda, finansal kaynaklar gibi ihtiyaçları karşılayarak ailelerine destek olmaktadır.⁴⁴ Mali desteğe ek olarak; emzirme bilgilerini, eşlerini emzirmeye motive etmek ve onlara yardımcı olmak için kullanabilmekte, çocuk bakımı ve ev işlerinde eşlerine yardımcı olabilmektedirler. Böylece emzirmeye dolaylı olarak katkıda bulunabilmektedirler.⁴⁵ Babaların emzirmeyi destekleyici rolü göz önüne alındığında emzirme başarısı artmaktadır. Babanın emzirmeye ilişkin bilgisi (K-Knowledge), emzirmeye yönelik olumlu tutumu (A-Attitude), pratik ve duygusal destek dâhil olmak üzere emzirmeyi desteklemesi (P-Practice) (KAP) annenin emzirmeye ilişkin davranışlarına önemli ölçüde katkıda bulunabilmektedir.⁴⁶ Anneler için rahat ve huzurlu ortamın sağlanmasında babaların rolü önemlidir.⁴³ Kadınlar, başarılı emzirme sürecinde eşlerinin emosyonel desteğinin emzirme ile ilişkili

kararlarını olumlu yönde etkilediğini vurgulamışlardır. Eğer babalar eşlerini yeterince desteklemez ise emzirmenin olumsuz etkileneneği bildirilmektedir.⁴⁷

Emzirme sürecinde eşi tarafından bilinçli bir şekilde desteklenen annelerin daha az emzirme sorunu yaşadıkları ve sorun yaşasalar bile bu sorunlarla daha iyi baş ettikleri bildirilmektedir.⁴⁸ Babaların, eşlerini emzirmeleri konusunda sürekli desteklemeleri ve cesaretlendirmeleri, gerekli bilgilere ulaşmalarında yardımcı olmaları başarılı emzirmenin gerçekleşmesi ve sürdürülmesinde annelerin duygusal açıdan rahat olmasını sağlayacaktır.⁴³

Literatürde, babaların emzirme üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olduğunu gösteren bazı çalışmalar mevcuttur. Yapılan çalışmalarda, emzir-

meyi destekleyen kişinin babalar olduğu ve annelerin, eşlerinin isteği üzerine emzirmeye devam ettikleri bildirilmiştir.^{32,39,49-51} Ekström ve ark.nın İsveç'te yaptıkları çalışmada, babaların doğum sırasında ve sonrasında eşlerine destek vermelerinin kadınlardaki güven duygusunu artırdığı ve ilk altı ay emzirmeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.⁵² Kohlhuber ve ark.nın Almanya'da yaptığı ve babaların emzirme kararı üzerindeki etkilerini araştırdıkları prospektif kohort çalışmada ise emzirme kararını etkileyen temel faktörün; babanın emzirmeye karşı olumsuz tutumu olduğu, babanın olumsuz bir tutum sergilemesi hâlinde annenin emzirmeye başlama olasılığının 22 kat azaldığı bildirilmiştir.⁵³ Tablo 3'te gösterilen çalışmalara bakılarak, babaların, emzirmenin teşvik edilmesinde ve annelerin emzirmeye karar vermesinde önemli bir rol oynadığı kanısına varılabilmektedir.

Literatürde, büyükanneler ve babaların emzirme üzerine hem olumlu hem de olumsuz etkilerini belirleyen çalışmalar da yer almaktadır.

Yapılan çalışmalarda, büyükannelerin ve babaların emzirme konusunda karar verici oldukları, fakat sadece anne sütüyle besleme kararlarında önemli oranda olumlu etkiye sahip oldukları gibi çoğunlukla mamayı teşvik ettikleri de bildirilmiştir.^{54,55} Thet ve ark.nın Myanmar'da yaptıkları çalışmada; anneler, babalar ve büyükannelerin sadece anne sütüyle emzirme hakkında bilgi düzeyleri yüksek bulunur iken, uygulamada sadece anne sütüyle emzirmenin sağlanmadığı sonucuna varılmıştır. Anne, baba ve büyükannelerin sadece anne sütünün bebekler için yeterli olmadığına inandıkları, bebeğe katı yiyecekler ve su verdikleri belirtilmiştir. Bu bulgulara göre, Myanmar'da daha önceden yapılan kampanyaların yüksek bilinç düzeyini sağladığı; fakat annelerin, babaların ve büyükannelerin gerçekte istenen davranışları uygulamadıkları saptanmıştır.⁵⁶ Emmott ve Mace'in İskoçya ve Kuzey İrlanda'da yaptıkları kohort çalışmada, babaların ve büyükannelerin emzirme konusundaki pratik desteğinin emzirmeyi olum-

TABLO 3: Babaların emzirme üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri olduğunu gösteren çalışmalar.

Araştırmacılar ve araştırma yılı	Ülke	Araştırma tipi	Örneklem	Bulgular
Kessler ve ark. (1995)	ABD	Kesitsel	n=133	133 kadınlık yapılan çalışmada, kadınların %71'i emzirmelerinin sürdürülmesinde eşlerinin de isteği olduğunu bildirmiştir
Arora ve ark. (2000)	ABD	Kesitsel	n=245	Kadınların %80'i emzirmeyi destekleyen kişinin babalar olduğunu ve %32,8'i emzirmelerinin sürdürülmesinde eşlerinin de isteği olduğunu bildirmişlerdir
Ekström ve ark. (2003)	İsveç	Kesitsel	n=294	Babaların doğum sırasında ve sonrasında eşlerine destek vermelerinin kadınlardaki güven duygusunu artırdığı ve ilk altı ay emzirmeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir
Taşpınar ve ark. (2013)	Türkiye	Kesitsel	n=203	Babaların %92,1'inin bebeklerinin emzirilmesini istediği, %69,5'inin eşini emzirme konusunda destekleyebileceği, %88,7'sinin ise eşinin bebeğini rahatça emzirebilmesi için ev işlerinde yardımcı olmaktan mutluluk duyacağı saptanmıştır
Wasser ve ark. (2013)	ABD	Kohort	n=217	Babaların emzirme sürecinde eşlerine destek sağladıkları ve emzirmenin devamlılığını sağlamada etkili oldukları bildirilmiştir
Lok ve ark. (2017)	Çin	Prospektif kohort	n=1.277	Annelerin emzirmeye yönelik niyetlerinin belirlenmesinde en etkili kişinin eş/partner olduğu, annelerin %70'inin eş/partnerinin sadece anne sütü ile beslenmeyi tercih ettikleri bildirilmiştir
Kohlhuber ve ark. (2008)	Almanya	Prospektif kohort	n=3.822	Emzirme kararını etkileyen temel faktörün, babanın emzirmeye karşı olumsuz tutumu olduğu, babanın olumsuz bir tutum sergilemesi halinde, annenin emzirmeye başlama olasılığının 22 kat azaldığı bildirilmiştir

ABD: Amerika Birleşik Devletleri.

TABLO 4: Büyükanneler ve babaların emzirme üzerine hem olumlu hem de olumsuz etkilerini belirleyen çalışmalar.

Araştırmacılar ve araştırma yılı	Ülke	Araştırma tipi	Örneklem	Bulgular
Dashti ve ark. (2007)	Kuveyt	Prospektif kohort	n=373	Babalar ve büyükannelerin bebeği doymak için sıklıkla mamaya teşvik ettikleri ve emzirme konusunda karar verici oldukları gözlenmiştir. Emzirme konusunda karar vericilerin annelerin olmamasının ise emzirmeyi bırakma oranını artırdığı belirlenmiştir.
Thet ve ark. (2014)	Myanmar	Kesitsel	Anne=24 Baba=10 Büyükanne=10	Anneler, babalar ve büyükannelerin sadece anne sütüyle emzirme hakkında bilgi düzeyleri yüksek bulunur iken, uygulamada sadece anne sütüyle emzirmenin sağlanmadığı sonucuna varılmıştır. Anne, baba ve büyükannelerin sadece anne sütünün bebekler için yeterli olmadığına inandıkları, bebeğe katı yiyecekler ve su verdikleri belirtilmiştir. Bu bulgulara göre Myanmar'da daha önceden yapılan kampanyaların yüksek bilinç düzeyini sağladığı, fakat annelerin, babaların ve büyükannelerin gerçekte istenen davranışları uygulamadıkları saptanmıştır
Emmott ve Mace (2015)	İskoçya ve Kuzey İrlanda	Kohort	n=18827	Babaların ve büyükannelerin emzirme konusundaki pratik desteğinin emzirmeyi olumsuz yönde etkilediği, buna karşılık annelere duygusal destek sağlanmasının ise emzirmeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu bulgular ışığında pratik ve duygusal desteğin farklı işlev gördüğü ve pratik desteğin emzirmeyi teşvik etmediği sonucuna varılmıştır

suz yönde etkilediği, buna karşılık annelere duygusal destek sağlanmasının ise emzirmeyi olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.⁵⁷

Bu bulgular ışığında, büyükanne ve babaların, kadınların sadece anne sütüyle besleme tercihlerinde en etkili iki sosyokültürel faktör olduğu fakat emzirme konusunda karar vericilerin annelerin olmamasının ise emzirmeyi bırakma oranını arttırdığı görülmektedir. Bunun yanı sıra, pratik ve duygusal desteğin farklı işlev gördüğü ve pratik desteğin emzirmeyi teşvik etmediği sonucuna varılmıştır (Tablo 4).

SONUÇ

Emzirme; sağlıklı anne, çocuk ve dolayısıyla sağlıklı bir toplum için oldukça önemli bir yere sahiptir. Emzirme bu denli önemli olmasına rağmen dünyada ve ülkemizde emzirme oranları hâlâ istenilen düzeyde değildir. Çünkü anne sütü alma oranları, sosyokültürel ile ekonomik boyut arasında değişen sayısız faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden biri de büyükanneler ve babaların emzirme davranışı üzerine olan etkileridir.

Yapılan araştırmalara göre, emzirme konusunda büyükanne ve babaların anneye vereceği duygusal destek emzirme oranını kayda değer biçimde artırır iken, pratik desteğin her zaman bu oranı artırmadığı belirlenmiştir. Babanın emzirmeyi desteklemesi ve büyükannenin doğru yaklaşımı, annenin emzirmeye olan bakış açısını olumlu yönde etkilemektedir. Aksine, büyükanne ve babaların olumsuz ve isteksiz tutumları, annenin emzirme davranışı üzerinde negatif etkili olmaktadır.

ÖNERİLER

Çalışma sonuçlarına göre, doğum öncesi eğitim kapsamında; babalara ve büyükannelere gerekli danışmanlıklar ve eğitimler verilmeli, onların anneyi emzirme konusunda desteklemeleri ve cesaretlendirmeleri sağlanmalıdır. Babalara verilen eğitimlerde ve danışmanlıklarda evle ilgili faaliyetleri planlama, zaman yönetimi, eşlerin sorumlulukları paylaşımı, yorgunlukla baş etme stratejilerine yer verilmesi önerilebilmektedir. Büyükannelere verilen eğitimler ve danışmanlıklar ise özellikle anne sütünün verilme süresi, ek besinlere başlama za-

manı, yanlış uygulanan geleneksel yöntemler üzerine olmalıdır.

Ayrıca, emzirmeyi destekleme sürecinde hükümetlere, akademisyenlere ve sağlık personeline de büyük görevler düşmektedir. Hükümetler, emzirmenin teşvikinde babalar ve büyükannele- rin etkisiyle ilgili çalışmalar yürütmeli ve çeşitli faaliyetler planlamalıdır. Televizyon reklamları, bilgilendirici broşürler, rehberler oluşturularak farkındalık sağlanabilmektedir. Bu konuda farkındalık sağlamak olumsuz düşünce ve inanışları olumlu düşünce ve inanışlara çevirmede oldukça etkili olacaktır. Akademisyenler bu konuyla ilgili araştırmalar yürütmeli ve ilerleme kaydedebilmek için konuyla ilgili durum analizi yapmalıdırlar. Ayrıca, okullarda yeni yetişen neslin bu konuda olumsuz algıları varsa eğitimle farkındalık sağlanarak olumlu algılara dönüştürme yönünde adımlar atılabilmektedir. Kadın sağlığı hemşireleri ve ebeler ise bireylere bütüncül bakım sağlayarak emzirme teşvikiyle ilgili sadece anneye değil, onunla birlikte babalara ve büyükannelere bilgi ve eğitim vermelidir. Böylece yanlış inanış ve bilgilendirmeleri düzelterek doğru

bilginin ve uygulamaların yaygınlaşmasını sağlamalıdırlar.

Finansal Kaynak

Bu çalışma sırasında, yapılan araştırma konusu ile ilgili doğrudan bağlantısı bulunan herhangi bir ilaç firmasından, tıbbi alet, gereç ve malzeme sağlayan ve/veya üreten bir firma veya herhangi bir ticari firmadan, çalışmanın değerlendirme sürecinde, çalışma ile ilgili verilecek kararı olumsuz etkileyebilecek maddi ve/veya manevi herhangi bir destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması

Bu çalışma ile ilgili olarak yazarların ve/veya aile bireylerinin çıkar çatışması potansiyeli olabilecek bilimsel ve tıbbi komite üyeliği veya üyeleri ile ilişkisi, danışmanlık, bilirkişilik, herhangi bir firmada çalışma durumu, hissedarlık ve benzer durumları yoktur.

Yazar Katkıları

Fikir/Kavram: Beyzanur İşbay, Emine Gerçek; **Tasarım:** Beyzanur İşbay, Emine Gerçek; **Denetleme/Danışmanlık:** Emine Gerçek; **Veri Toplama ve/veya İşleme:** Beyzanur İşbay; **Analiz ve/veya Yorum:** Beyzanur İşbay, Emine Gerçek; **Kaynak Taranması:** Beyzanur İşbay; **Makalenin Yazımı:** Beyzanur İşbay; **Eleştirel İnceleme:** Emine Gerçek.

KAYNAKLAR

- Horta BL, Victora CG. Short-term effects of breastfeeding: a systematic review on the benefits of breastfeeding on diarrhoea and pneumonia mortality. Geneva: WHO Press; 2013. p.45.
- Kayhan Tetik B. [Current information on consultancy of breast milk and breast-feeding]. Ankara Med J. 2016;16(1):115-8. [Crossref]
- Anameriç H. [Filtering of filialic material]. DTCF Derg. 2016;2(56):16-25.
- Yurdakök K. [Breast milk in terms of social pediatrics]. Katkı Ped Derg. 1991;5(6):622.
- Tolunay O. [Breastfeeding in History of Turkish Medicine Breastfeeding in History of Turkish Medicine]. Lokman Hekim J. 2014;4(3): 6-10.
- Samur G. [Historically, the use of mother's milk]. Anne Sütü. 1. Baskı. Ankara: Klamat Matbaacılık; 2008. p.7-8.
- World Health Organization (WHO). Indicators for assessing infant and young child feeding practices. Geneva: WHO Press; 2018. p.19.
- Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Beslenme ve Diyetetik Bölümü. Türkiye'ye Özgü Besin ve Beslenme Rehberi. 1. Baskı. Ankara: Merdiven Reklam Tanıtım; 2015. p.93.
- United Nations Children's Fund, Division of Data Research and Policy. Global UNICEF Global Databases: Infant and Young Child Feeding: Exclusive breastfeeding, Predominant breastfeeding. New York: UNICEF; 2018.
- Centers for Disease Control and Prevention. Breastfeeding report card. United States; 2013.
- World Health Organization (WHO). Global Nutrition Targets 2025: Breastfeeding policy brief. Geneva: WHO; 2014. p.8.
- Türkiye İstatistik Kurumu. Sağlık İstatistikleri Yıllığı. Ankara: TÜİK; 2016.
- United Nation's Children's Fund (UNICEF). The State of the World's Children. UK: Oxford University; Oxfordshire; 1992. p.44.
- United Nations International Children's Emergency Fund, World Health Organization. Baby-Friendly hospital initiative. Geneva, Switzerland: World Health Organization; 2009.
- T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Halk Sağlığı Kurumu. Türkiye Beslenme Rehberi. Publication No: 1031. Ankara: Alban Tanıtım Ltd Şti; 2016. p.157.
- Accorsi S, Fabiani M, Ferrarese N, Iriso R, Lukwiya M, Declich S. The burden of traditional practices, ebino and tea-tea, on child health in Northern Uganda. Soc Sci Med. 2003;57(11):2183-91. [Crossref]
- Gau ML. Evaluation of a lactation intervention program to encourage breastfeeding: a longitudinal study. Int J Nurs Stud. 2004;41(4):425-35. [Crossref] [PubMed]
- Demirtaş B, Ergöçmen B, Taşkın L. [Is domestic barriers to breastfeeding?]. Anadolu Journal of Nursing and Health Sciences. 2012;15:3.
- Sis Çelik A, Çapık A, Engin R. Determination of traditional practices in pregnancy and delivery period in Erzurum. Anadolu University Journal of Nursing and Health Sciences. 2012;15(4).

20. Moore ER, Coty MB. Prenatal and postpartum focus groups with primiparas: breastfeeding attitudes, support, barriers, self-efficacy, and intention. *J Pediatr Health Care*. 2006;20(1):35-46. [Crossref] [PubMed]
21. Samlı G, Kara B, Ünal PC, Samlı B, Sarper N, Gökalp AS. [Knowledge, beliefs and practices of mothers about breastfeeding and infant nutrition: a qualitative study]. *Marmara Med J*. 2006;19(1):13-20.
22. Eker A, Yurdakul M. [Knowledge and practices on baby feeding and breastfeeding]. *STED*. 2006;15(9):158-63.
23. Nirun N. *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*. Yayın No: 73. 1. Baskı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları; 1994. p.347.
24. Tezcan M. [On the scope and teaching of general sociology in our country]. *A.Ü. Journal of Faculty of Education*. 1968;1(1).
25. Aubel J. The role and influence of grandmothers on child nutrition: culturally designated advisors and caregivers. *Matern Child Nutr*. 2012;8(1):19-35. [Crossref] [PubMed]
26. Bezner Kerr R, Dakishoni L, Shumba L, Msachi R, Chirwa M. "We grandmothers know plenty": breastfeeding, complementary feeding and the multifaceted role of grandmothers in Malawi. *Soc Sci Med*. 2008;66(5):1095-105. [Crossref] [PubMed]
27. Chang C. Raising twin babies and problems in the family. *Acta Genet Med Gemellol (Roma)*. 1990;39(4):501-5. [Crossref]
28. Corbett CA, Callister LC. Givingbirth: the voices of women in Tamil Nadu, India. *MCN Am J Matern Child Nurs*. 2012;37(5):298-305. [Crossref] [PubMed]
29. Tamara HH. Exclusive breastfeeding up to six months is very rare in Tanzania: a cohort study of infant feeding practices in kilimanjaro area. *Science Journal of Public Health*. 2015;3(2):251-8. [Crossref]
30. Masvie H. The role of Tamang mothers-in-law in promoting breast feeding in Makwanpur District, Nepal. *Midwifery*. 2006;22(1):23-31. [Crossref] [PubMed]
31. Gupta ML, Aborigo RA, Adongo PB, Rominski S, Hodgson A, Engmann CM, et al. Grandmothers as gatekeepers? The role of grandmothers in influencing health-seeking form others and newborns in rural northern Ghana. *Glob Public Health*. 2015;10(9):1078-91. [Crossref] [PubMed]
32. Arora S, McJunkin C, Wehrer J, Kuhn P. Major factors influencing breastfeeding rates: mother's perception of father's attitude and milk supply. *Pediatrics*. 2000;106(5):E67. [Crossref] [PubMed]
33. Chen TL, Tai CJ, Chu YR, Han KC, Lin KC, Chien LY. Cultural factors and social support related to breastfeeding among immigrant mothers in Taipei City, Taiwan. *J Hum Lact*. 2011;27(1):41-8. [Crossref] [PubMed]
34. Negin J, Coffman J, Vizintin P, Raynes-Greenow C. The influence of grandmothers on breastfeeding rates: a systematic review. *BMC Pregnancy Childbirth*. 2016;16:91. [Crossref] [PubMed] [PMC]
35. Reid J, Schmied V, Beale B. 'I only give advice if I am asked': examining the grandmother's potential to influence infant feeding decisions and parenting practices of new mothers. *Women Birth*. 2010;23(2):74-80. [Crossref] [PubMed]
36. Susin LR, Giugliani ER, Kummer SC. Influence of grandmothers on breastfeeding practices. *Rev Saude Publica*. 2005;39(2):141-7. [Crossref] [PubMed]
37. Wasser HM, Thompson AL, Siega-Riz AM, Adair LS, Hodges EA, Bentley ME. Who's feeding baby? Non-maternal involvement in feeding and its association with dietary intakes among infants and toddlers. *Appetite*. 2013;71:7-15. [Crossref] [PubMed] [PMC]
38. Grassley J, Eschiti V. Grandmother breastfeeding support: what do mothers need and want? *Birth*. 2008;35(4):329-35. [Crossref] [PubMed]
39. Santo LC, de Oliveira LD, Giugliani ER. Factors associated with low incidence of exclusive breastfeeding for the first 6 months. *Birth*. 2007;34(3):212-9. [Crossref] [PubMed]
40. Pilkauskas N. Breastfeeding initiation and duration in coresident grandparent, mother and infant households. *Matern Child Health J*. 2014;18(8):1955-63. [Crossref] [PubMed] [PMC]
41. Dias de Oliveira L, Justo Giugliani ER, Córdova do Espírito Santo L, Meirelles Nunes L. Counselling sessions increased duration of exclusive breastfeeding: a randomized clinical trial with adolescent mothers and grandmothers. *Nutr J*. 2014;13:73. [Crossref] [PubMed] [PMC]
42. Silva CF, Nunes LM, Schwartz R, Giugliani ERJ. Effect of a pro-breastfeeding intervention on the maintenance of breastfeeding for 2 years or more: randomized clinical trial with adolescent mothers and grandmothers. *BMC Pregnancy Childbirth*. 2016;16:97. [Crossref] [PubMed] [PMC]
43. Gözükar F. [The key factor in the success of breastfeeding: the provision of support for the father and the roles of the nurse]. *Journal of Harran University Medical Faculty*. 2014;11(3):289-96.
44. Thuita F, Martin S, Ndegwa K, Bingham A, Mukuria A. Engaging fathers and grandmothers to improve maternal and child dietary practices: planning a community-based study in Western Kenya. *Ajand*. 2015;15(5):10387-405.
45. Rempel LA, Rempel JK. The breastfeeding team: the role of involved fathers in the breastfeeding family. *J Hum Lact*. 2011;27(2):115-21. [Crossref] [PubMed]
46. Sherriff N, Hall V, Panton C. Engaging and supporting fathers to promote breast feeding: a concept analysis. *Midwifery*. 2014;30(6):667-77. [Crossref] [PubMed]
47. McIntyre E, Hiller JE, Turnbull D. Determinants of infant feeding practices in a low socio-economic area: identifying environmental barriers to breastfeeding. *Aust N Z J Public Health*. 1999;23(2):207-9. [Crossref]
48. Pisacane A, Continisio GI, Aldinucci M, D'Amora S, Continisio P. A controlled trial of the father's role in breastfeeding promotion. *Pediatrics*. 2005;116(4):e494-8. [Crossref] [PubMed]
49. Kessler LA, Gielen AC, Diener-West M, Paige DM. The effect of a woman's significant other on her breastfeeding decision. *J Hum Lact*. 1995;11(2):103-9. [Crossref] [PubMed]
50. Lok KYW, Bai DL, Tarrant M. Family members' infant feeding preferences, maternal breastfeeding exposures and exclusive breastfeeding intentions. *Midwifery*. 2017;53(1):49-54. [Crossref] [PubMed]
51. Taşpınar A, Çoban A, Küçük M, Şirin A. Fathers' knowledge about and attitudes towards breast feeding in Manisa, Turkey. *Midwifery*. 2013;29(6):653-60. [Crossref] [PubMed]
52. Ekström A, Widström AM, Nissen E. Breastfeeding support from partners and grandmothers: perceptions of Swedish women. *Birth*. 2003;30(4):261-6. [Crossref] [PubMed]
53. Kohlhuber M, Rebhan B, Schwegler U, Koletzko B, Fromme H. Breastfeeding rates and duration in Germany: a Bavarian cohort study. *Br J Nutr*. 2018;122(5):1127-32. [Crossref] [PubMed]
54. Duong DV, Binns CW, Lee AH. Breast-feeding initiation and exclusive breast-feeding in rural Vietnam. *Public Health Nutr*. 2004;7(6):795-9. [Crossref] [PubMed]
55. Dashti M, Scott JA, Edwards CA, Al-Sughayer M. Predictors of breastfeeding duration among women in Kuwait: results of a prospective cohort study. *Nutrients*. 2014;20(6):711-28. [Crossref] [PubMed] [PMC]
56. Thet MM, Khaing EE, Diamond-Smith N, Sudhinaraset M, Oo S, Aung T. Barriers to exclusive breastfeeding in the Ayeyarwaddy Region in Myanmar: qualitative findings from mothers, grandmothers, and husbands. *Appetite*. 2016;96:62-9. [Crossref] [PubMed]
57. Emmott EH, Mace R. Practical support from fathers and grandmothers is associated with lower levels of breastfeeding in the UK Millennium Cohort Study. *PLoS One*. 2015;10(7):e0133547. [Crossref] [PubMed] [PMC]